

2. Ethiek

Inleiding

Ethiek betekent dat je nadenkt over goed handelen. Centraal staat de vraag naar wat goed is om te doen in bepaalde situaties. Iedereen heeft hiermee te maken, want elk mens handelt vanuit bepaalde ideeën, intuïties of gevoelens. Als zorgverlener heb je een bijzondere rol in de zorg voor anderen die kwetsbaar zijn. Ethiek is dan erg belangrijk. Je wordt geacht te handelen op basis van zorgzaamheid, zorgvuldigheid, integriteit en vertrouwen. In dit thema komt ethiek in relatie tot technologie aan bod. Je wordt aangezet om na te denken over ethische aspecten bij technologie in de zorg. Wat vind jij goed en wat vind je niet goed?

Waarmee ben je het eens en waarmee niet? Wat vind je acceptabel in een bepaalde situatie en wat niet? Het is belangrijk om na te gaan wat jouw waarden en normen zijn, en wat vanuit jouw beroep goede waarden en normen zijn. De professionele mening van jou als zorgverlener doet ertoe! Hoe herken je een ethisch vraagstuk bij de inzet van technologie in de zorg? Hoe maak je verantwoorde keuzes bij situaties en/of problemen in de praktijk bij de inzet van technologie.

2.1 Wat is ethiek?

Veel mensen weten niet wat ethiek is. In feite is iedereen voortdurend met ethiek bezig, bijvoorbeeld als je je mening ergens over geeft of als je met vrienden omgaat. Ethiek is het systematisch nadenken over het handelen van mensen, met als vraag of dat handelen uiteindelijk goed is. Of je het nu leuk vindt of niet, ethische opvattingen zijn het hart van de gezondheidszorg. Als dat niet warm blijft kloppen en in conditie blijft, gaat het met de gezondheidszorg niet goed.

Het woord ethiek is afkomstig van het Griekse èthos, dat zede, gebruik of gezindheid betekent. De Romeinen vertaalden èthos met het woord 'mos', dat terug te vinden is in het Nederlandse woord moraal. Ethiek en moraal hebben eigenlijk dezelfde betekenis, maar worden in de praktijk toch verschillend gebruikt. Moraal is het geheel van normen en waarden. Ethiek betekent dat je nadenkt over moraal, morele problemen en morele dilemma's.

Een ethisch vraagstuk is bijvoorbeeld: mag abortus? Ook euthanasie heeft veel ethische kwesties in zich. Euthanasie is het opzettelijk beëindigen van een mensenleven, als het leven niet meer draaglijk is. Maar wanneer is dit het geval? En wie mag dat beoordelen? Een andere ethische kwestie is bijvoorbeeld: is het zinvol om elk jaar duizenden mensen te screenen op borstkanker voor die paar mensen bij wie borstkanker opgespoord wordt? Wegen de kosten op tegen de baten ervan? Verder heeft zoets als de 'pyjamadagen' (bewoners die bij gebrek aan personeel een hele dag in hun pyjama doorbrengen), wat ooit in een verzorgingshuis voorkwam, een ethisch vraagstuk in zich. Met 'pyjamadagen' bespaar je tijd op momenten dat de werkdruk hoog is, 's morgens en 's avonds, rondom het aan- en uitkleden. Maar is dit wat je als zorgverlener voor ogen had toen je aan de opleiding begon? Is dit professioneel handelen?

2.2 Wat is een ethisch vraagstuk?

Ethische vragen zijn vragen over goed en kwaad. De antwoorden erop worden meestal gegeven in de vorm van 'mag'- of 'moet'-zinnen.

Voorbeelden:

- Moet ik kwetsbare mensen verzorgen door dingen van hen over te nemen (zoals douchen, aan- en uitkleden, scheren) of laat ik hen meer in hun waarde door hen zoveel mogelijk zelf te laten doen?
- Moet ik de keuze van de cliënt leidend laten zijn als dit niet leidt tot een optimale gezondheidsuitkomst?
- Mag ik een cliënt met een vuil incontinentiemateriaal, die ik net wil gaan verschonen, in bed laten liggen op het moment dat een andere cliënt die er slecht aan toe is op de alarmknop drukt?
- Mag ik informatie die de cliënt mij in vertrouwen over zichzelf heeft verteld doorgeven aan mijn collega of niet?

Als zorgverlener heb je een bijzondere rol in de zorg voor anderen die kwetsbaar zijn. Ethiek is dan erg belangrijk. Je wordt geacht te handelen op basis van zorgzaamheid, zorgvuldigheid, integriteit en vertrouwen. Het is dan ook belangrijk dat je bewust nadenkt over dit soort vragen en hier met collega's over in gesprek gaat.

2.2.1 Ethiek op drie niveaus

Ethische kwesties kunnen op drie niveaus afspelen:

- microniveau: bij jezelf
- mesoniveau: bij kleinere groepen
- macroniveau: bij grote groepen.

Microniveau: bij jezelf

Op microniveau kunnen ethische kwesties spelen bij jezelf, in je eigen hoofd. We hebben het dan over je geweten. Je **geweten** is het vermogen om een oordeel te vormen over goed of fout gedrag. Het gaat erom dat je kunt beoordelen hoe je je in een bepaalde morele kwestie moet gedragen. Soms is het wel duidelijk wat je wel of niet moet doen. Maar er zijn situaties genoeg waarin je twijfelt wat goed of fout is. In zulke gevallen kun je advies vragen aan je leidinggevende of anderen.

Bob verzorgt mevrouw Linders die terminaal ziek is. Mevrouw Linders is zo blij met Bob dat ze wil dat hij na haar overlijden haar antieke kast krijgt. Haar kinderen vinden dat goed. Bob voelt zich geveild, maar hij legt uit dat het zijn werk is engeengeschenken wil aannemen. Mevrouw Linders en haar kinderen willen echter per se dat Bob het aanneemt. Bob twijfelt. Hij wil zijn cliënt en de familie niet kwetsen. Bob neemt niet zelf een besluit en overlegt met zijn leidinggevende wat hij het beste kan doen.

Wat doe je als een cliënt jou per se een antieke kast wil schenken?

Mesoniveau: bij kleinere groepen

Bewust of onbewust maak je deel uit van kleinere groepen. Bijvoorbeeld je familie, collega's, burens, vrienden en clubgenoten. Lang niet alle ethische kwesties zijn geregeld in wetten en regels. Vaak hebben kleinere groepen geschreven en ongeschreven afspraken over normen en waarden en omgang met elkaar. Als één groepslid zich niet aan de afspraken houdt, heeft die een individueel (gewetens) probleem. De keuze is dan of iemand zich aan de groepsregels wil houden of anders buitengesloten wordt. Meestal spelen ethische kwesties bij kleinere groepen zich af tussen meer leden van de groep die er een verschillende, tegenstrijdige, mening op nahouden. De oplossing is een groeps gesprek om tot een gezamenlijk standpunt te komen. Dan is het belangrijk dat je goed naar elkaar luistert en elkaar laat uitpraten.

Een korfbalteam heeft altijd z'n wedstrijden op zaterdag gespeeld. Dat was nooit een probleem. Maar omdat het ledenaantal stijgt en er meer teams gebruik moeten maken van het veld, wil het bestuur voortaan ook op zondag wedstrijden spelen. Een aantal teamleden is het daar niet mee eens. Hun geloof schrijft voor dat je op zondag niet sport. Het bestuur gaat in gesprek met het team, luistert naar de bezwaren, maar legt ook uit dat ze maatregelen moeten nemen om het veld efficiënter te gebruiken en meer leden een kans willen geven om te sporten.

Iedereen begrijpt elkaar, maar ze komen er niet uit. De leden die niet op zondag willen spelen, besluiten om te bekijken waar je wel op zaterdag kunt sporten - bij een andere vereniging of zelfs een andere sport.

Macroniveau: bij grotere groepen

Op macroniveau gaat het om heel grote groepen. Denk aan een land of zelfs werelddeel, grote groepen met eenzelfde cultuur of godsdienst en wereldwijde milieu- en gezondheidszorgorganisaties. Hoe meer mensen, des te groter de kans op tegengestelde meningen bij ethische kwesties.

Dergelijke kwesties zijn onderwerpen voorleiders van landen of godsdiensten. Deze leiders nemen hierover besluiten langs politieke en bij voorkeur democratische weg: via inspraak- en medezeggenschapsorganen en partijvertegenwoordigingen. Als individu of kleine groep heb je in Nederland invloed op de besluitvorming door je stem te laten horen, op een politieke partij te stemmen of actie te voeren.

Het gebruik van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek is een voorbeeld van een gevoelige ethische kwestie. De regering neemt besluiten over dit soort kwesties na raadpleging van de Eerste en Tweede Kamer. Omdat er zoveel verschillende meningen zijn, is zo'n besluit altijd een compromis. Het zal nooit een besluit zijn waarin iedereen zich kan vinden. Daarom is zo'n besluit ook geen eenmalige actie. Dit soort onderwerpen blijven altijd in beweging en vragen steeds om aanpassingen van wetten en regels. Bij embryo's en onvruchtbaarheid bijvoorbeeld heb je te maken met steeds nieuwe ontwikkelingen in de medische wetenschap. Deze moet je afzetten tegen de ethische vraag wat aanvaardbare behandelingen zijn.

2.3 Technologie in de zorg en ethische vraagstukken

De gezondheidszorg maakt een snelle ontwikkeling door. Binnen en buiten de gezondheidszorg komen voortdurend nieuwe vragen naar voren, waarop een ethisch antwoord nodig is. Vragen over zorgverlening aan ouderen, keuzes die gemaakt moeten worden omdat niet iedereen kan worden geholpen, maar ook vragen rondom het gebruik van nieuwe technologie in de zorg. Technologie vindt steeds meer zijn weg in de zorg. Als zorgverlener zul jij je bijvoorbeeld de vraag moeten stellen of er bij de toepassing van technologie sprake is van kwalitatief goede en veilige zorg.

Robot Paro

Paro is een therapeutische robot in de vorm van een babyzeehond. Dit zeehondje is ontwikkeld met als doel: een kalmerend effect en emotionele reacties ontlokken, bijvoorbeeld bij psychogeriatrische zorgvragers of bij mensen met een ernstige verstandelijke beperking. Paro heeft sensoren en reageert op aanrakingen door het bewegen van de staart, de vinpoten, het hoofd en het openen en sluiten van de ogen. Tevens reageert Paro op geluiden en kan het stemmen herkennen. Paro kan emoties tonen zoals verbazing, blijdschap en boosheid en produceert klanken die lijken op een echte babyzeehond. De ervaringen met de inzet van Paro zijn erg positief.

- Paro kan gebruikt worden om gewaarwording te stimuleren en aandacht te activeren. Dit leidt tot een gevoel van zingeving van activiteiten.
- Paro kan helpen bij het ondersteunen van de zorgverlening. Paro kan een gewenste gemoedstoestand bewerkstelligen, waardoor de cliënt beter meewerkt bij zorgtaken. Het kan functioneren als een afleiding of om een meer coöperatieve houding te bereiken.
- Paro kan sociaal contact ondersteunen tussen iemand met dementie en familieleden of kennissen. Paro wordt gebruikt als een intermediair, waardoor aandacht gedeeld wordt en een gesprek ondersteund.

Ondanks de positieve effecten, zijn er ook ethische vragen te ontdekken bij de inzet van Paro. Beseffen ouderen met dementie dat Paro een zeehondrobot is en geen echt dier? En maakt dit uit zolang ouderen met dementie er baat bij hebben? Of houd je ouderen voor de gek en kan dat zomaar? In theorie zouden ouderen met dementie of mensen met een verstandelijke beperking een band kunnen opbouwen met Paro. Als dit eenzaamheid vermindert en sociale interactie verbetert, is dat positief. Maar is een sociale band met een mens eigenlijk niet beter? Paro kost op dit moment zesduizend euro, wat betekent dat hij vaak gedeeld wordt tussen bewoners onderling. Hierbij rijst de vraag of bewoners geen ruzie gaan maken om Paro, wat natuurlijk absoluut niet wenselijk is. Vanuit hygiënisch oogpunt gezien: mag Paro van de ene naar de andere gebruiker gaan?

De beschikbaarheid van technologie voor de zorg schept nieuwe vraagstukken. Hier moet je iets mee, je moet een mening vormen als individu en beroepsgroep, maar ook de overheid moet er iets mee. Een belangrijke norm in de gezondheidszorg is verantwoorde zorg. De definitie hiervan is, volgens de Inspectie voor de Gezondheidszorg: 'zorg van goed niveau die doeltreffend, doelmatig en patiëntgericht wordt verleend en die afgestemd is op de reële behoeften/ verwachtingen van de patiënt.' De inzet van technologie moet dan ook aan bepaalde normen voldoen. Een belangrijke vraag is dus: levert de inzet van (een bepaalde) technologie een bijdrage aan verantwoorde zorg?

Als je een ethisch oordeel vormt, is het belangrijk dat je het vraagstuk vanuit verschillende perspectieven bekijkt. Wat betekent de inzet van bepaalde technologie voor cliënten, hun kwaliteit van leven, de kwaliteit van de geleverde zorg of hun (gevoel van) veiligheid? Wordt dit beter of minder goed door de inzet van een bepaalde technologie? Is de cliënt zelfstandiger hierdoor en dus minder afhankelijk van de zorgverlener? Of is er kans op vereenzaming? Wat doet het met de mantelzorger? Wat doet het jou als zorgverlener? Wat vind jij goede zorg? In hoeverre past technologie daarbij? Technologie kan helpen om kwaliteit van zorg te verbeteren. Medicijnen, hulpmiddelen, medisch technische apparatuur, consult op afstand, sensoren in slaapruidtes of het elektronisch cliëntendossier (ECD), stuk voor stuk helpen ze om de zorg beter te maken. Bovendien verlicht de inzet van techniek de werkdruk van zorgverleners. Je houdt dan misschien zelfs tijd over om persoonlijke aandacht aan cliënten te geven. De inzet van techniek is goed, maar het moet ten dienste staan van morele waarden die de samenleving nastreeft.

Voorbeelden van ethische vraagstukken bij technologie in de zorg

Technologie in de zorg creëert mogelijkheden. Het kan bijvoorbeeld de veiligheid van cliënten vergroten of hen minder afhankelijk van zorg maken. Maar ethiek speelt al snel een rol. Kijk maar eens naar het voorbeeld.

Meneer Jacobs uit zijn bezwaren

In verpleeghuis Haagstaete is besloten tot aanschaf van een slimme vloer. Onder deze vloer bevinden zich sensoren die reageren op druk. Als een cliënt valt of aan de wandel gaat, wordt dit gesignaleerd en geregistreerd. De slimme vloer vervangt de personenalarmering met halsalarm, infraroodsensoren en camera's. Het nieuwe systeem zal eerst een jaar worden uitgetest voordat een overstap gemaakt wordt. Een van de bewoners, meneer Jacobs, heeft bezwaren geuit. Hij vond het fijn dat de camera wegging van zijn kamer, maar denkt dat het nieuwe systeem continu weet waar hij zich bevindt in zijn kamer en hoe vaak hij bezoekers heeft. Ook denkt hij dat de leidinggevenden precies kunnen bijhouden hoe vaak een zorgverlener binnenloopt en hoe lang deze met een handeling bezig is. Het personeel maakt zich hier ook zorgen over, maar niemand spreekt hierover met de leidinggevenden.

Tip

Kijk ook eens naar een video over hoe sensoren in de vloer verwerkt zijn. URL:

<http://techforfuture.nl/onderzoek/afgerond/slimme-vloer/>

Ethische vragen bij de slimme vloer zijn bijvoorbeeld:

- Mogen verpleegkundigen gevolgd worden in hun werkzaamheden met een slimme vloer?
- Moeten er maatregelen komen zodat deze informatie niet bij de leidinggevende(n) belandt?
- Welke data mogen verzameld worden door een slimme vloer?
- Op welke manier moeten de data worden bewerkt en bewaard?

Leefstijlmonitoring die wordt ingezet bij mensen met dementie is bedoeld om het leefpatroon en activiteitenpatroon te monitoren. In de woning worden op strategische plekken (in de koelkast, bij de voordeur, achterdeur, op het toilet, in de badkamer) sensoren geplaatst. Deze sensoren registreren de activiteiten van de cliënt. Via een computerprogramma worden de gegevens geïnterpreteerd en online beschikbaar gesteld aan een zorgverlener, mantelzorger of casemanager. Met leefstijlmonitoring kun je zicht krijgen op veranderingen in het leefpatroon. Gaat iemand dwalen? Gaat de koelkast nog wel regelmatig open? Hoeveel of hoe weinig beweegt iemand in huis? Als er veranderingen zijn in het activiteitenpatroon, kan de zorg eventueel worden aangepast. Acute veranderingen kunnen direct worden gemeld aan bijvoorbeeld de mantelzorger of een zorgverlener. Mantelzorgers ervaren het systeem vaak als erg positief. Het geeft hen rust dat zij beter zicht hebben op de situatie van hun naaste op de momenten dat ze niet aanwezig kunnen zijn. Toch zijn hier ook ethische vragen bij te stellen, zoals:

- Als iemand met dementie niet meer het vermogen heeft om te beseffen wat het systeem doet, en dus niet kan beslissen over de plaatsing van het systeem, mag je het dan wel plaatsen als de mantelzorger hierom vraagt?
- Stel, de mantelzorger vraagt om deze technologie. De cliënt heeft beginnende dementie en begrijpt wat het systeem inhoudt, maar voelt zich er niet prettig bij. Ga je het plaatsen om de mantelzorger tegemoet te komen, ook als de cliënt zich er niet prettig bij voelt?

Tip

Bekijk op Vimeo het filmpje van Vilans: Leefstijlmonitoring in de zorg

<https://vimeo.com/92991659>

2.4 Ethische kwesties

Gelukkig hoef je in het dagelijks werk niet steeds af te vragen welke handeling goed is en welke fout. Veel ethische vragen worden beantwoord door:

- geldende wetgeving
- een beroepscode
- de beroepsethiek
- protocollen en richtlijnen
- aanvullende voorwaarden in een arbeidsovereenkomst.

Geldende wetgeving

In de wet zijn veel ethische zaken geregeld. Je mag niet stelen, iemand mishandelen of iemand vermoorden. Deze wetgeving regelt dus ook meteen een aantal zaken in je beroep.

Een beroepscode

Sommige beroepen hebben een zogenaamde beroepscode. Een beroepscode is een document met normen en waarden die gelden voor de uitoefening van een beroep. Vaak is de code opgezet door een beroepsvereniging. De code beschrijft de waarden en normen waaraan medewerkers in een bepaald beroep moeten voldoen. Een beroepscode is geldig voor de leden van een beroepsvereniging. Omdat het niet verplicht is om lid te zijn van een beroepsvereniging, heeft het net naleven van de beroepscode dan ook geen grote juridische consequenties. Iemand die zich niet houdt aan de code kan alleen het lidmaatschap van de beroepsvereniging afgenomen worden, maar kan niet uit het beroep gezet worden. Dit is anders voor artsen en verpleegkundigen. Zij kunnen bij het niet naleven van de geldende regels geschorst worden voor het leven en kunnen op die manier hun beroep niet meer uitoefenen.

De beroepsethiek

Binnen veel beroepen bestaan geschreven en ongeschreven normen en waarden voor het professioneel uitvoeren van je beroep. Deze verzameling regels noemen we de beroepsethiek. Je hebt te maken met formele en informele normen en waarden:

- Formele waarden : deze waarden zijn vastgelegd in protocollen en regelingen.
- Informele waarden : deze zijn niet beschreven en op papier gezet. Het zijn algemene regels die iedereen vanzelfsprekend vindt.

Protocollen en richtlijnen

In protocollen en richtlijnen van een organisatie staat vaak wat wel en wat niet is toegestaan. Sommige van deze protocollen en richtlijnen gaan ook over ethische kwesties. Denk hierbij maar eens aan protocol ongewenste intimiteiten, vermoeden mishandelen, maar ook het wel of niet inzetten van vrijheidsbeperkingen maatregelen.

Aanvullende voorwaarden arbeidsovereenkomst

Soms leggen werkgevers ethische kwesties vast in aanvullende voorwaarden van de arbeidsovereenkomst. Hierbij kun je denken aan geheimhoudingsplicht, het niet mogen aannemen van geld en geschenken van cliënten, het niet aan gaan van een intieme relatie met een cliënt of diens familie.

Bijscript: Het aannemen van geld van een cliënt is niet toegestaan

2.5 Ethisch dilemma

Sommige dilemma's zijn ingewikkeld. Het is niet duidelijk wat je moet doen, welke keuze juist is en welke niet. We spreken dan van een ethisch dilemma. Kenmerken van een ethisch dilemma zijn:

- Je moet kiezen uit twee of meer keuzes.
- Het onderwerp gaat over waarden en normen.
- Je hebt de keus uit oplossingen die ongewenst zijn (voor cliënt, medewerker, organisatie) of niet ideaal zijn. Er is dus geen juiste keus te maken.
- Je hebt te maken met tegengestelde meningen en argumenten.

Voorbeeld van een ethisch dilemma is:

Dilek is een vrouw van Turkse afkomst. Ze werkt sinds kort als persoonlijk begeleider in een instelling voor mensen met een licht verstandelijke beperking. Eén van haar cliënten is Karel. Karel heeft hulp nodig bij zijn dagelijkse financiën. Bij het eerste bezoek van Dilek aan Karel viel het haar op dat Karel erg stil was en weinig zei. De volgende dag wordt Dilek door haar leidinggevende apart genomen. Karel heeft haar gebeld. Hij heeft gezegd dat hij; "Niet door een Turkse hoofdoek" geholpen wil worden.

Dilemma: Moet de leidinggevende een andere persoonlijk begeleider toewijzen aan Karel? Moet Karel zich aanpassen? Moeten we wel of geen rekening houden met de verstandelijke beperking van Karel?

2.5 Stappenplan ethisch dilemma

Een ethisch dilemma is ingewikkeld en daarom worden ze vaak multidisciplinair behandeld. Bij een multidisciplinaire behandeling zijn er verschillende disciplines betrokken bij het bespreken van het dilemma. Dit bespreken noemen we een moreel beraad en gaat aan de hand van een stappenplan.

Stappenplan moreel beraad

Fase 1: de situatie en het dilemma

- Wat is precies de situatie?
- Wat is het ethisch dilemma, waarom en voor wie?

Fase 2: de analyse

- Wat zijn jouw handelingsmogelijkheden en wat zijn daar de voor- en nadelen van?
- Welke waarden en normen spelen een rol in dit dilemma? Voor jou en voor betrokkenen?
- Welke belangen spelen een rol in dit dilemma? Voor jou en voor betrokkenen?
- Staat er ook iets in de beroepscode over dit onderwerp?

Fase 3: de besluitvorming

- Rangschik de verschillende keuzes. Welke keus maak je eerst, welke daarna en welke daarna?
- Naar welke beslissing neig je en waarom?
- Als het mij zelf betrof, zou ik de oplossing kunnen accepteren?
- Zou je andere cliënten op dezelfde wijze behandelen?
- Wat is je besluit? Verantwoord je besluit/handelen tegenover de cliënt.

Fase 4: de uitvoering van het besluit en de evaluatie van de uitwerking.